

סוגיה יד: כתיבה לצורך מצוה

**

רקע

למרות שאסור לכולי עלמא לכתוב כתיבת אומן, מתיר רבי יהודה לכתוב תפילין ומזוזות לעצמו. היתר זה דורש הסבר.

מקורות

- א. יח:יט. "מתני' אין כותבין שטרי חוב... והלכה כותב כדרכו ומוכר כדי פרנסתו"
- ב. תוס' ד"ה רבי יהודה, רבי יוסי, "... לפי מה שפירש שרבי יוסי מחמיר"
רי"ף י:יא. באלפס, "מתני' אין כותבין שטר חוב... כדרך שהוא עושה בחול"
נמוקי יוסף ד"ה גמ' בטובה
ריטב"א ד"ה אין כותבין, ר' יהודה אומר כותב אדם
- ג. תוס' ד"ה וטוה
מאירי ד"ה אגרות של רשות
שו"ת הרשב"א ח"ג סי' רעג
- ד. שו"ע סי' תקמה סע' ג ומשנה ברורה

ריטב"א ד"ה אין כותבין, ר' יהודה אומר כותב אדם אין כותבין ספרים תפילין ומזוזות. פי' כשאין צורך להם במועד, ודכותה אין מגיהין אות אחת בספר עזרה שהרי אינם צריכים לו אלא ליום הכיפורים שכהן גדול קורא בו פרשת היום כדאיתא ביומא [סח:], הא כשצריכין לקרות בו מגיהין, וכן אם הוא בענין שלא יהא להם ספר להגיהו בו לאחר המועד מגיהין אותו ברגל בכל כתיבי הקדש בין מן המקרא בין התלמוד שאין לך דבר האבד גדול מזה, וכן הסכימו רבותי על ידי, ועוד התירו לי לכתוב שיטת חידושין שלי שהייתי לומד וכיוצא בו כדי שלא אשכח, וכן נראה הלכה למעשה.
ר' יהודה אומר כותב אדם תפילין ומזוזות לעצמו. פי' אע"פ שאין צריך להם עד לאחר המועד כדי שיהו מזומנין לו לאחר המועד לאלתר ולא ישהה מצותו.

שו"ת הרשב"א חלק ג סימן רעג

שאלת: אם מותר לכתוב חשבון תקופות בחולו של מועד, כמו שמותר לכתוב חשבונותיו, כדאיתא בתוספת /צ"ל: בתוספתא, וכן משמע מהמשך השאלה/ דמשקין, ומשום דכדבר האבד דמי, שמא ישכח חשבונות שבינו לבן /צ"ל: לבין/ אחרים. ואמרת: שבתוספתא דמשקין מדקדקין מאותה תוספתא, שמא שמע מרבו דבר חדש, או עלה בידו עיון או סברא, ומתירא שמא ישכחנו, שמותר לכתוב.

תשובה: מסתברא, שאפילו היה כדברי התוספתא שאמרת, בכתיבת התקופות, אסור, דחשבונות של הוצאות ודבר עיון מחודש בהלכה, כדבר האבד הוי, שמא ישכח, אבל חשבון התקופות, ידוע הוא

למי שצריך ובקי בחשבונות של תקופות, ואין זה מוציא בלבבו דבר מחודש, ואין זה אלא כמי שכותב מה שמקובל בעל פה, או כמי שכותב, ומעתיק אחד מן הספרים. גם במה שכתבו בתוספת, אני מסתפק זה כמה, ואף בימי רבותי נ"ע, מפני שאמרו: שאין מגיהין אפילו אות אחת, ואפילו בספר העזרה, ולמה לא נחוש שמא ישכת, וכל הספרים נגיה מן הטעיות, שמא ישכת. ועוד: דמצוה איכא, משום: אל תשכן באהלך עולה, ויכתוב אדם פירושו וחידושו, ועושה חבוריו וכותב, ונמצא עושה מועדיו חול, ויכתוב תפילין, אפי"לו לאחריים, דהא איכא מצוה! אלא מסתברא לי, שלא אמרו אלא ביציאותיו וחשבונות שבינו לבין אחריים, שהכל תלוי בזכרון, ושמא לא יזכור ויאבד ממונו, אבל חידוש ששמע, או שעלה בידו בעיונו, זה באובנתא דליבא תלי, ולאחר המועד עשוי הוא לחזור שמועותיו, ויבין כמו שהבין מתחלה. וכן אם מתירא שלא ישכת, ישנה הרבה פעמים בעל פה כדי שיהא שגור בפיו, כמו שאמרו: תנא מיניה ארבעין זמנין, ודמיא כמאן דמנחא ליה בכיסתיה, וכדרך שהיו עושין לזכרון עד שלא נכתבה המשנה והגמרא. וכן הטעם בהגהת הספרים, עשוי הוא לחזור ולראות בהן, ולהגיה.

מאירי ד"ה אגרות של רשות

אגרות של רשות פי' בתלמוד המערב שאלת שלום ושמא לא יודמן לו שליח לשאול בשלום או על עסקיהם או הודעת עסקיו באיזה ענין ויש גורסין של רשות בקמצות הריש ומפרשים שאם הוא גזבר של מלך כותב הוצאותיו כדי שלא ישכת ויפסיד וכן בכל חשבון שצריך לו ודרך כלל אמרו בתוספתא כותב אדם חשבונותיו ומחשב אח יציאותיו במועד שהרי הן דברים העשויין לישכח ומכאן יראה לי להתיר לכתוב סברותיו ופירושו במועד שהרי אין לך שכחה מצויה בדבר יותר מאלו וכל שכן בדברים מחודשים שיש לחוש בהם שיאבדו באבדת היודעים שמוותר לחברם ולכתבם ולהגיהם וכן כל כיוצא בזה ויש באין בהיתר אגרות שלום מפני שהם מעשה הדיוט ואין אדם מדקדק בכתבתם וכן חשבונותיו ויציאותיו וכל אלו מותרין בלא שנוי שהשנוי בכתובה פוגם כל הענין ונמצאת עשייתו אבדתו ועוד שהרי מטעם מלאכת האבדו אנו באים בהיתרן וכל שאנו מתירין אותו מטעם מלאכת האבדו אין צריך שנוי וכן מה שהוא מעשה הדיוט לא נאמר דין שנוי אלא במעשה אומן ושאינו אבד אלא שהוא לצורך המועד ומה שנהגו עכשו לכתוב בעגול או באלכסון שלא לצורך הוא.

הסבר הסוגיה

"אין כותבין ספרים תפילין ומזוזות במועד ואין מגיהין אות אחת אפילו בספר עזרא רבי יהודה אומר כותב אדם תפילין ומזוזות לעצמו". [משנה יח:]

נחלקו התנאים האם מותר לכתוב תפילין ומזוזות בחול המועד. תנא קמא אומר: "אין כותבין ספרים תפילין ומזוזות במועד", ורבי יהודה אומר: "כותב אדם תפילין ומזוזות לעצמו". הגמ' מביאה ברייתא ובה דעות נוספות שאינן מוזכרות במשנה:

רבי מאיר אומר שכותב לעצמו ולאחריים בטובה.

רבי יהודה אומר שמערים, כותב לעצמו ומוכר את שלו לאחריים.

רבי יוסי אומר שכותב כדרכו כדי פרנסתו.

נחלקו הראשונים בהסבר שיטות התנאים. תוס' מביא שלש דעות בהסבר שיטת רבי יוסי:

א. רבי יוסי מתיר לכתוב תפילין ומזוזות בשכר.

ב. רבי יוסי מתיר לכתוב תפילין ומזוזות כדי שתהיה לו פרנסה בשפע, ויוכל להגדיל את הוצאותיו במועד. לעשיר שיש לו מזונות בשפע, אסור לכתוב תפילין ומזוזות במועד.
ג. רבי יוסי מתיר לכתוב כדי חייו בלבד, והיתרו מתייחס רק לאדם שאין לו מה לאכול.
לפי שני ההסברים הראשונים רבי יוסי מקל יותר מרבי מאיר ורבי יהודה. לפי ההסבר השלישי רבי יוסי מחמיר יותר מרבי מאיר ורבי יהודה.

את היחס בין שיטת רבי יהודה לבין שיטת רבי מאיר ניתן להבין באחת משתי דרכים:
א. רבי יהודה מקל מרבי מאיר. רבי מאיר אסר כתיבה בשכר, ורבי יהודה מתיר להערים ולקבל שכר.

ב. רבי יהודה מחמיר מרבי מאיר. רבי יהודה מתיר לכתוב לעצמו בלבד, וכשכתב לעצמו מותר לו להערים ולמכור לאחרים, ורבי מאיר מתיר גם לכתוב לאחרים בחינם.
תוס' [ד"ה רבי יהודה] סובר כהבנה השניה, ומפירושו של תוס' [ד"ה רבי יוסי] לשיטת הר"א, שתנא קמא של המשנה סובר כרבי מאיר, עולה כהבנה הראשונה.
נחלקו הראשונים בהבנת שיטת תנא קמא במשנה:

תוס' [ד"ה רבי יוסי] בשם תוספות הרב ונמוקי יוסף [י: ד"ה מתני' אין כותבים] סוברים שתנא קמא של משנתנו חולק על שלוש הדעות שבכרייתא. לפי כל התנאים בכרייתא מותר לאדם לכתוב תפילין ומזוזות לעצמו, ותנא קמא אסר אפילו כתיבה לעצמו.
תוס' מביא שתי דעות נוספות:

א. תנא קמא הוא רבי יוסי. אם אנו מפרשים שרבי יוסי מתיר רק לאדם שאין לו מה לאכול לכתוב תפילין ומזוזות בחול המועד, שיטת רבי יוסי זהה לשיטת תנא קמא. לדעתם דין כתיבת תפילין ומזוזות זהה לשאר מלאכות, שהן מותרות רק על ידי פועל עני שאין לו מה לאכול [שים לב: ההבדל בין הבנה זו להבנה הקודמת הוא רק בהבנת שיטת רבי יוסי, בהבנת שיטת תנא קמא אין ביניהם הבדל].

ב. תנא קמא הוא רבי מאיר. תנא קמא אסר כתיבת תפילין ומזוזות בשכר, ורבי יהודה מתיר על ידי הערמה כתיבה בשכר.

העולה מההבנות השונות בהסבר שיטות התנאים, שיש שלוש שיטות מרכזיות בדין כתיבת תפילין ומזוזות בחול המועד:

א. כתיבת תפילין ומזוזות זהה לשאר המלאכות, ואסור לעשותה במועד, אלא אם הוא פועל עני שאין לו מה לאכול. שיטה זו היא הבנת תוס' הרב ונמוקי יוסף בתנא קמא של המשנה, והבנת הר"א בדברי רבי יוסי.

ב. כתיבת תפילין ומזוזות שונה משאר מלאכות. שאר מלאכות הן דבר רשות, ולכן הן אסורות במועד, כתיבת תפילין ומזוזות היא מלאכה לצורך קיום מצוה, ומותר לעשות מלאכה לצורך קיום מצוה בחול המועד. היתר עשיית מלאכת מצוה מתייחס למלאכה עצמה, אבל קבלת שכר אסורה אפילו למלאכת מצוה. שיטה זו היא שיטת רבי מאיר ורבי יהודה האוסרים כתיבה לאחרים בשכר.

ג. כתיבת תפילין ומזוזות היא מלאכה לצורך קיום מצוה, ולכן מותר לעשותה אפילו בשכר. שיטה זו היא שיטת רבי יוסי לפי ההבנות שהוא מקל יותר משאר התנאים. להבנת התוס' [ד"ה רבי יהודה] שרבי יהודה מחמיר יותר מרבי מאיר, רבי יהודה מתיר רק מלאכה לצורך קיום מצוה אישית, ואינו מתיר מלאכה לצורך קיום מצוה של אחרים, רבי מאיר מתיר גם מלאכה לצורך קיום מצוה של אחרים. להבנה שרבי מאיר מחמיר יותר מרבי יהודה, שניהם מתירים מלאכה לצורך קיום מצוה של אחרים, רבי יהודה מתיר גם הערמה, ורבי מאיר אוסר הערמה [תלמיד רבינו יחיאל מפריס (ד"ה מערים ומוכר) מבאר שרק כאן מותרת הערמה, כיוון שמערים לצורך מצוה].

הנמוקי יוסף [יא. באלפס ד"ה גמ' בטובה] מבאר שרבי מאיר ורבי יהודה המתירים כתיבת תפילין ומזוזות במועד לשיטתם ששבת ויום טוב זמן תפילין, ורבי יוסי לשיטתו ששבת ויום טוב אינם זמן תפילין. רבי מאיר ורבי יהודה מתירים כתיבת תפילין ומזוזות בלבד מפני שמותר לכתוב לצורך קיום מצוה במועד. רבי יוסי סובר ששבת ויום טוב אינם זמן תפילין, ולכן היתר הכתיבה אינו מפני שמקיים מצוה במועד, אלא שמותר לדעתו לעסוק במלאכת מצוה לשם פרנסה ברווח במועד. עולה מדבריו שרבי יוסי מתיר גם כתיבת ספרי תורה לצורך פרנסתו במועד.

הרמב"ם [פ"ז הי"ג] פוסק: "כותב אדם תפילין ומזוזה לעצמו וטוה תכלת לבגדו, ואם אין לו מה יאכל כותב ומוכר לאחרים כדי פרנסתו". הרמב"ם סובר ששיטת רבי יהודה במשנה אינה זהה לשיטת רבי יהודה בברייתא, בברייתא רבי יהודה מתיר אף הערמה, ובמשנה רבי יהודה מתיר כתיבה לעצמו בלבד, וכך ההלכה. הרמב"ם פוסק גם את דינו של רבי יוסי, שמותר לאדם שאין לו מה לאכול לכתוב ולמכור לאחרים כדי פרנסתו. פסק זה אינו מובן, ההיתר לפועל עני שאין לו מה לאכול לעשות מלאכה במועד, מתייחס לכל המלאכות, ומובא ברמב"ם כדין כללי [פ"ז הכ"ד], מדוע הרמב"ם חוזר ומביא הלכה זו בדין כתיבת תפילין ומזוזות?

הריטב"א [ד"ה אין כותבין] מחדש שאיסור הגהת ספר תורה מתייחס למקרה שיש לו ספר לקריאה במועד, אבל כשאין לו ספר לקריאה במועד מותר להגיהו לצורך המועד. הוא מוסיף שמותר להגיה אף כשלא יהיה לו ספר להגיה ממנו לאחר המועד, מפני שהגהתו דבר האבד. על פי הבנה זו הוא מוסיף שמותר לכתוב חידושי תורה במועד, שמא ישכחם והיו דבר האבד. הרשב"א [ח"ג סי' רעג] חולק על ההיתר לכתוב חידושי תורה בחול המועד, ולדעתו זכירתם תלויה בלב, ואדם צריך להתאמץ כדי לזכרם בעל פה.

סיכום

נחלקו התנאים האם יש הבדל בחול המועד בין עשיית מלאכה לצורך קיום מצוה לבין עשיית מלאכת רשות:

תנא קמא של משנתנו ורבי יוסי של הברייתא, לפי חלק משיטות הראשונים, סוברים שמלאכה לצורך קיום מצוה זהה למלאכת רשות, והיתרה תלוי בכללים הרגילים של

מלאכה בחול המועד. מותר לעשות מלאכת דבר האבד, מותרת מלאכה לצורך המועד, ומותר לפועל עני שאין לו מה לאכול לעשות מלאכה בחול המועד.

רבי יהודה שבמשנה, לשיטת הרמב"ם, סובר שמלאכה לצורך קיום מצוה שונה מעשיית מלאכת רשות בחול המועד, ומותר לאדם לכתוב תפילין ומזוזות לשימושו האישי בלבד. רבי מאיר בברייתא מרחיב את היתר עשיית מלאכה לצורך קיום מצוה, ומתיר עשיית מלאכה לצורך אחרים בחינם. רבי יהודה מרחיב את ההיתר, ומתיר כתיבה לאחרים בהערמה.

רבי יוסי, לפי חלק משיטות הראשונים, מרחיב את ההיתר אפילו לכתיבה לאחרים בתשלום. לדעת הנמוקי יוסף רבי יוסי אינו מצטמצם להיתר לצורך קיום מצוה בלבד, אלא מתיר כל מלאכת מצוה לצורך פרנסה ברווח במועד, לדעתו מותר לכתוב אפילו ספרי תורה.

הלכה

השו"ע [סי' תקמה סע' א] פוסק שאסור לכתוב בחול המועד, ואפילו להגיה אות אחת בספר אסור. הוא [סע' ד-ה] פוסק שמותר לכתוב אגרות שאלות שלום שאדם שולח לחברו, חשבונותיו וחשבון יציאותיו. השו"ע מחדש שמותר לכתוב באגרות ששולח לחברו אף ענייני מסחר שאין בהם דבר האבד [הביאור הלכה (ד"ה אפילו) מתקשה מאוד בחידוש זה. הוא מביא פרי מגדים המגדיר אף את ענייני המסחר כצורך המועד, אולי מפני עוגמת הנפש כשאינו כותבם. למעשה הוא מתיר רק בכתב שלנו בשינוי, וגם בזה צריך למעט].

השו"ע [סע' ז] אינו מחלק בין סוגים שונים של כתיבה, ואינו מחלק בין כתיבה בשינוי לכתיבה ללא שינוי. הרמ"א חולק על השו"ע ומחלק בין כתב אשורי שהוא מעשה אומן, לבין כתב שלנו שאינו מעשה אומן, בין כתיבה בשינוי לכתיבה ללא שינוי. הרמ"א [סע' א] מביא מחלוקת ראשונים האם כתיבה לצורך הרבים מותרת במועד, והוא מכריע שכתב אשורי הוא מלאכת אומן, וכתיבה זו אסורה אף לצורך רבים, כתב שלנו אינו מעשה אומן, וניתן להתירו לצורך רבים.

הרמ"א [סע' ה] מביא מחלוקת ראשונים האם מותר לכתוב אגרות של שאלת שלום, או שהמשנה התירה אגרות רשות ולא אגרות רשות. הוא פוסק שנהגו להחמיר שלא לכתוב אגרות שלום אפילו בכתיבה שלנו, אלא אם משנה וכותב את כל השורות באלכסון [דין שינוי אינו מובא ברמ"א שלפנינו, אבל המגן אברהם (סקכ"א) והמשנה ברורה (סקל"ד) גורסים כך, על פי פסקו בדרכי משה (אות ה)].

המשנה ברורה [סקמ"ג] פוסק שדברי השו"ע [סע' ז] ש"כל מה שאסור לכתוב, אפילו על ידי שינוי אסור", מתייחסים לשינוי באחיזת הקולמוס, או שעושה השורות עגולות או עקומות. אבל אם כותב אותיות חתוכות ושבורות, כתיבה זו אינה מוגדרת ככתיבה והיא מותרת אף בדברים שאסור לכותבם.